REVOLUCIJA GODINE 1848.-49.*

Jaroslav Šidak

Sutrašnjim danom, 25. ožujka, navršava se stotinu godina od one narodne skupštine u Zagrebu, koja je u svojim »zahtijevanjima naroda« pokušala da tekovine revolucionarnih prevrata u Parizu i Beču uskladi s potrebama hrvatskog naroda, kako ih je njegova građanska klasa shvaćala. U kakvom se položaju taj slabašan društveni sloj, pozvan odjednom događajima da vodi, tada nalazio, o tome daje dragocjeno svjedočanstvo suvremenik Ivan Perkovac. »Godina je 1848. — kaže on[1] — prenaglo na nas navalila; tadašnji pokret nije bio neposrednim rezultatom prvašnjega nam političkoga života. Demokracija i federalistične ideje navalile su na nas iznebuha, pa su se s jedne strane morale boriti s ostacima feudalne aristokracije, a s druge strane sa starim državopravnim nazorima. Ideja narodno-državne samostalnosti morala se je nagađati s dinastičkim interesom i s vojničkim tradicijama. Ovako su po naravi svojoj konzervativni staleži ponavljali samo riječi i izraze tadašnjega vremena, a od ozbiljnih zahtjeva i posljedica demokratičkoga principa vrlo su zazirali, a u potaji i protivili se velikom energijom i lukavošću. Nije dakle nikakvo ni čudo, što je vlada, koja je u ovakovu stanju preuzela kormilo zemlje, bila odmah s početka na polak slomljena.«

U takvim je prilikama teško govoriti o nekoj »hrvatskoj revoluciji«, ali je u podlozi njihovoj ipak stalno tinjao jedan doista revolucionaran pokret. On doduše nije bio nimalo organizovan, ali je odlučno utjecao na razvoj događaja. Bio je to pokret hrvatskih seljaka, koji su već u toku

* Ovaj prilog sadržava nepromijenjen tekst predavanja, koje sam 24. III. 1948. održao u Centralnom narodnom sveučilištu u Zagrebu, ali mu zbog argumentacije dodajem potrebne bilješke. J. Š.

[1] *Pripoviesti* — Iz bojnoga odsjeka, Zagreb 1905, str. 214—215 (*Crtice iz bojnoga odsjeka*, Vienac 1869).

mjeseca ožujka nasilno kidali feudalne odnose i pod »slobodom« razumijevali prije svega svoju osobnu i materijalnu nezavisnost. Hrvatsko je građanstvo, zajedno s plemstvom, gledalo u tim nezakonitim nastojanjima seljaka »opasnost od komunizma i opće seljačke pobune«; njome je ono u svojoj peticiji caru opravdavalo zahtjev, da se ban Jelačić imenuje vrhovnim zapovjednikom vojske u Hrvatskoj i u Krajini.[2]

Nije mojom zadaćom, da ovdje izlažem našu četrdesetosmašku problematiku; to će biti moguće tek onda, kada javnosti postane pristupačnom bogata izvorna građa, koju je naša historiografija dosada samo malim dijelom obradila. Želim da jednim pregledom obuhvatim cijelo razdoblje revolucije 1848./9. u Evropi, da prikažem osnovne smjernice u njegovu razvoju i tako ocrtam okvir, koji je prije svega potreban, želimo li steći pravilan sud o značenju našeg zbivanja u to sudbonosno doba.

Već su suvremenici, s većom ili manjom jasnoćom, uočavali klasnu podlogu u revolucionarnim pokretima, koji su 1848./9. potresli nizom evropskih zemalja, od Pireneja do granica ruskog carstva. Ali kako ekonomski razvoj nije u svim zemljama tekao ravnomjerno pa se prema tome i njihova društvena struktura u mnogome razlikovala, problematika je tih pokreta veoma složena. Dok je proletarijat u Francuskoj nastojao da revoluciji utisne izrazito socijalno obilježje, da je učini »socijalnom revolucijom«, njegov se udio u srednjo-evropskim pokretima ograničio uglavnom na to, da svojom borbenošću osigura pobjedu buržoaskoj revoluciji, a u nacionalnim pokretima Madžara i Poljaka čak je i ulogu buržoazije svijesno preuzela plemićka klasa. Baš na tom, socijalno još nedovoljno izdiferenciranom tlu srednje Evrope, revolucija je imala izrazito nacionalno obilježje; ugnjeteni su narodi u različitoj mjeri nastojali, da u temelje buržoaske revolucije uzidaju pravo na samostalan nacionalni razvitak. Premda su revolucionarni pokreti neposredno utjecali jedan na drugi, opreke u nacionalnim težnjama onemogućile su zajedničku akciju revolucionarnih snaga protiv udružene kontrarevolucije. Te su opreke, u kojima se i opet izrazila klasna struktura pojedinih pokreta, najzad upropastile revoluciju.

Još prije nego što je s februarskom revolucijom u Parizu svanula prava »zora naroda«, razvoj je u Evropi dobivao sve brži revolucionarni tok. Od 1845. ekonomska je kriza, pojačana bolešću krumpira i slabim žetvama, bacila široke slojeve u tešku bijedu i produbila klasne opreke. Krvava buna galičkih seljaka 1846. uzdrmala je feudalni red, a u maju 1847. izbili su prvi nemiri gladi u francuskim gradovima. Financijske teškoće pruske vlade pružile su buržoaziji priliku, da pomoću širokih slojeva pripremi 1847.

[2] F. Šišić, *Kako je Jelačić postao banom*, Jugoslavenska njiva VII/II, Zagreb 1923, str. 181.

odlučan udarac feudalnoj monarhiji. »Njemačka se početkom 1848. nalazila uoči jedne revolucije, i ta bi revolucija sigurno došla i da je francuska februarska nije pospješila« (Engles).[3] Potkraj 1847. švicarski su radikali uspjeli da građanskim ratom protiv konzervativnih katoličkih kantona uklone posljednje smetnje pobjedi buržoaske demokracije i stvaranju savezne države, a sa skromnim reformama »liberalnog pape« Pija IX. u talijanskim se državama pojavio jak otpor i protiv apsolutističkih režima i protiv austrijske prevlasti, koja ih je podržavala. Reforme, koje su utirale put buržoaziji do vlasti, podupirala je i Engleska, pa je ona, u interesu svoje moći na Mediteranu, utjecala i na izbijanje revolucije u Palermu početkom 1848. Uspješna borba tamošnjih liberala za samostalnost Sicilije u okviru napuljske kraljevine prva je probila postojeći poredak na Apeninskom poluotoku; ona je potakla revoluciju u Napulju, koja je 28. I. izvojevala zemlji ustav, a uskoro zatim navela i ostale vladare da navijeste uvođenje konstitucionalnih uredaba. Uporedo s ovim događajima, koji su u Francuskoj znatno ojačali pokret za opće pravo glasa, u Austriji je madžarsko plemstvo, u ime nacionalne ideje, nastojalo da postigne što veću samostalnost za Ugarsku, ali je uz to svojom politikom madžarizacije budilo sve veći otpor u drugih ugarskih naroda. U mrtvilu Metternichova staračkog apsolutizma, koje je gušilo javni život u austrijskom dijelu Monarhije, ovo je vrijenje u ugarskom dijelu krilo u sebi klice za sav budući razvoj revolucije.

Lavinu opće revolucije pokrenule su tek ulične borbe, u kojima je pariški proletarijat 22.—24. II. nametnuo buržoaziji republiku s općim pravom glasa. »U julskim danima (1830.) radnici su izvojevali b u r ž o a s k u m o n a r h i j u, sada u februarskim danima oni su izvojevali b u r ž o a s k u r e p u b l i k u. Julska monarhija bila je prisiljena da se pojavi kao m o n a r h i j a o k r u ž e n a r e p u b l i k a n s k i m i n s t i t u c i j a m a; februarska republika morala se pojaviti kao r e p u b l i k a o k r u ž e n a s o c i j a l n i m i n s t i t u c i j a m a.« (Marx)[4] Premda je u borbu stupio s lozinkom o »organizaciji rada«, u koju je sažeo svoje još nedovoljno svijesne težnje za socialističkom preobrazbom društva, pobjednički je proletarijat prepustio političku vlast buržoaziji i zadovoljio se u prvi čas priznanjem »prava na rad« i otvaranjem »radničkog parlamenta«. Ta je »socijalistička sinagoga« doduše prvi put u historiji javno raspravljala o potrebama radničke klase, imala »tu zaslugu, što je sa visine jedne evropske tribune otkrila tajnu revolucije 19. st.: oslobođenje proletarijata« (Marx),[5]

[3] *Revolution und Kontre-Revolution in Deutschland* (pod Marxovim imenom; pisano 1851—1852), Stuttgart 1920, 6. zdanje, str. 25.

[4] *Klasne borbe u Francuskoj od 1848—1850* (prijevod s njemačkog; pisano 1850), Beograd 1924, str. 21.

[5] Isto, str. 24.

ali nije imala moći ni mogućnosti, da svoje zaključke provede u život. Da bi sačuvao republiku, proletarijat je morao stajati na braniku provizorne vlade, u kojoj se buržoazija čvrsto ugnijezdila, ali je buržoazija u isto vrijeme smišljeno nastojala da proletarijat što više omrazi sitnoj buržoaziji i seljaštvu, a njegov ideal proizvodnih zadruga izloži u obliku besmislenog prekapanja zemlje općenitom ruglu.

Prvi su odjeci februarske revolucije doveli na vlast liberalnu buržoaziju u južnoj Njemačkoj, donijeli najzad ustave onim talijanskim državama, u kojima su se već ranije pripremali (tako 4. III. i u Piemontu), a zanosni govor, kojim je Kossuth u ugarskom saboru 3. III. zahtijevao ukidanje feudalnih odnosa, samostalnost Ugarske i ustav za Austriju, ohrabrio je puk u Beču, da borbom na barikadama 13. do 15. III. sruši Metternichov sistem i prisili cara na objavu ustava.[6] Ta je pobjeda nad feudalnim redom osigurala uspjeh težnjama Madžara za nezavisnošću, ali je u isti mah potakla i sve ostale narode da na podlozi ustavnih i opće-liberalnih tekovina izraze svoja posebna »narodna zahtijevanja«. Već prije revolucije u Beču praški su radikali, okupljeni u tajnom društvu »Repeal«, dali sazivom narodne skupštine 11. III. poticaj za prvu formulaciju češkoga narodnog programa, koji je uz ostalo zahtijevao ravnopravnost češkog jezika i naroda s njemačkim, te ujedinjenje čeških zemalja u jednu državno-pravnu zajednicu.[7]

Revolucija u Beču, u kojoj je napukao glavni stup srednjo-evropske reakcije s dotadašnjom prevlašću Austrije u Njemačkoj i Italiji, povukla je za sobom u isti dan (18. III.) narod Berlina i Milana. I u Berlinu je buržoazija radničkom krvlju stekla vlast, ali pošto je »februarska revolucija srušila u Francuskoj baš onaj oblik vladavine, koji je pruska buržoazija namjeravala uspostaviti u svojoj rođenoj zemlji« (Engels),[8] ona je iz straha pred narodnim masama odmah skrenula pokret u legalnu kolotečinu suradnje s krunom i feudalnim plemstvom. Ona je ovim postupkom već unaprijed potkopala i misao o ujedinjenju njemačkog naroda, koju je berlinska revolucija iznijela na svojim zastavama. U »pet slavnih dana« (18. do 22. III.) puk je u Milanu očistio grad od austrijske vojske i prisilio je da

[6] Pouzdanik Blackwell britanskom poslaniku u Beču Ponsonbyju, iz Požuna 25. III. 1848 (*Korespondencija o događajima u Ugarskoj 1847—1849*, Starine XXXVI, 1918, str. 283): »Taj program (t. j. madžarskih liberalaca; J. Š.), pa reprezentacija od 3. ožujka, skupa s Kossuthovim govorima u donjoj kući, bez sumnje su mnogo utjecali na javno mišljenje u Beču...« — Isp. Narodna Starina 33, str. 69 (komentar J. Matasovića i M. Stanisavljevića Kulmerovim pismima Jelačiću): »Ovaj govor Košutov bio je znak za opću uzbunu austrijskih naroda. Tako su ga shvatili i suvremenici.«

[7] Da se položaj u Pragu smatrao naročito povoljnim za jedan odlučniji pokret, posvjedočuje Blackwell u istom pismu: »Svi su ovdje bili iznenađeni revolucijom u Beču. Kossuth, Szémere i Szentkirályi bili su, znam, vrlo začuđeni — nijesu ni sanjali da bi se takovo što moglo dogoditi. Oni su stalno očekivali revoluciju u Pragu, i to zbog poznatog fakta, što se vlada u Češkoj latila istih samovoljnih mjera, koje su se upotrijebile u Engleskoj pod Karlom I.« (282—283).

[8] Spom. djelo, str. 45.

napusti Lombardiju, a posljednjeg se dana ona povukla i iz Venecije. Uza sve to ostala je kompaktna i zauzela čvrste položaje u »tvrđavnom četverokutu« na granici obiju pokrajina, odakle je i dalje prijetila jedva stečenoj slobodi. Ta je opasnost prvi put u povijesti Italije ujedinila čitav poluotok u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Piemont je 25. III. navijestio rat Austriji, a ostale su države pridružile njegovoj vojsci svoje pomoćne odrede. Pokušaj, da se Italija oslobodi i ujedini vlastitim silama, uzdajući se u svoje, još nedavno apsolutističke vladare, ovisio je od toga časa prije svega o zamahu revolucije u Austriji.

U tom je pogledu glavno značenje pripalo Hrvatskoj i Ugarskoj, jer je Granica još uvijek bila vojni rezervoar Austrije. A baš na tom krajiškom području, u Pančevu i Zemunu, započeo je 22. III. ustanak Srba, koji se odmah okrenuo isključivo protiv austrijskih vojnih vlasti. Na više su strana zaredali i pokušaji, da se čete iz Italije pozovu kući. Tih su dana napokon i Hrvati i ugarski Srbi iznijeli svoje zahtjeve. Na skupštinama u Pešti 18. III. i u N. Sadu 27. III. Srbi su »za ljubav jednoobrazija državnog« dragovoljno priznali »prvenstvo i vladu madžarskog jezika i narodnosti u svima obštedržavnim i obšteotečestvenim otnošenijama«, ali su m o l i l i ugarski sabor, da im jednim zakonom prizna i njihovu narodnost, crkvenu i školsku autonomiju sa slobodnom upotrebom narodnog jezika, svakogodišnjim »narodnim soborom« te izborom samoupravnih službenika i krajiških oficira.[9] Hrvati su na narodnoj skupštini u Zagrebu 25. III. postavili sebi ciljem ujedinjenje hrvatskih zemalja i osnutak »vlastitog nezavisnog, našemu saboru odgovornog ministeriuma« na osnovi širokih građanskih sloboda, a izričito su zahtijevali i to, da se »narodni graničari, koji se nalaze u Italiji, odmah kući povrate«.[10] Ali baš ti zahtjevi, u kojima su južni Slaveni željeli naći jamstvo za svoj nesmetani narodni razvitak, morali su se sukobiti s hegemonističkim težnjama madžarskog plemstva. Povodeći se za svojim feudalno-staleškim predodžbama ono je pravo na opstanak odricalo svakoj drugoj narodnosti osim madžarske, a Hrvatsku, još više rasparčanu i oslabljenu, htjelo podvrći svojoj izravnoj vlasti.[11] Do pred sam slom revolucije ono je odlučno odbijalo da ostalim narodima prizna ma kakva druga

[9] J. Thim. *A Magyarországi 1848—1849-iki Szerb Fölkelés története* II. 1933, str. 50—51.

[10] Tekst »Narodnih zahtijevanja« v. Nar. Starina 33, str. 49—50.

[11] Prema zakonima od 1847/8, dakle ustavu nezavisne Madžarske, slavonske su županije i »ugarsko primorje« (Rijeka s okolicom) integralni dio Ugarske, a »pridružene strane« ostaju samo *tri* hrvatske županije (bez Vojne Krajine), koje prema zakonu V. šalju svega 18 od 446 zastupnika u zajednički sabor. — U brošuri »Hrvati Magjarom« od 10. IV, koja je »upravo program ilirske stranke« (Šišić), Ivan *Mažuranić* odgovara na pomirbeni poziv peštanskog odbora sigurnosti od 31. III. odnosno 6. IV. među ostalim, ovo: »... odustanite jedared, braćo draga, od vjekovita nasrtanja na međaše naše, osobito na Slavoniju i kamenito Primorje naše. To bo nasilno osvojivanje vaše inijem vam plodom urodit ne more, nego rad nepravde omrazom smrtnom, a rad nenaravnosti pogrdnijem smijehom. A u duhu jednakosti, slobode i bratinstva nije ni jedno ni drugo.« (14) Pokušaj nekih madžar-

prava osim onih općenitih, koja treba da uživa svaki građanin, pa je i sam ustav, koje je dalo Ugarskoj (»aprilski zakoni« od 11. IV.), prešao s dubokom šutnjom preko tvrde činjenice o nacionalnoj heterogenosti nove madžarske države i brojčanoj premoći nemadžarskih naroda u njoj.[12] Ova izdaja revolucionarnih ideja, u ime kojih je plemstvo predvodilo madžarski narod u njegovoj borbi za nezavisnost, nužno je izvirala iz njegova osnovnog stava prema revoluciji uopće. Ono je — prema riječima njegova istaknutog predstavnika F. Deáka — stajalo pred izborom »ili da revolucionarni pokret uguši ili da mu se stavi na čelo; pošto se plemići nisu osjećali dovoljno jakima da ga uguše, vrlo su mudro učinili što su mu se stavili na čelo, jer su time spriječili izbijanje građanskog rata«.[13] Oni su najzad, »iz krajnje nužde i zaplašenosti« (Petöfy), ukinuli urbar i tako jedan dio seljaka učinili vlasnicima zemlje koju obrađuju, ali su pomoću političke vlasti, koju su u cijelosti zadržali, nastojali da ekonomsku osnovku ove vlasti sačuvaju netaknutu. Još je 26. V. »Klub jednakosti«, kojega je dušom bio Petöfy, konstatirao u svom programu, da su »osnovne ideje preporođene kulturne Evrope, koje je francuski narod izrekao u februarskoj revoluciji, a mi u peštanskoj idejnoj revoluciji učinili svojima... kod nas sve do danas samo riječi, a ne stvarnost«.[14] Sam je Kossuth već rano pravilno uočio uzroke ovoj pojavi. »Od demokratskog zakonodavstva — pisao je 16. IV. — ne će biti ništa, ako se ono povjeri aristokratskim ustanovama.«[15] A posljedice ove duboke protivnosti u sadržaju madžarske revolucije njegov je Pesti Hirlap izrazio 18. V. riječima: »Svagdje znaci raspadanja u državi. Pojmovi o svojini sasvim su se u glavi našeg naroda prevrnuli. Klase... u strasnom ratu jedne s drugima, onda kad smo, baš protivno tome, mogli očekivati izmirenje interesa... opasnost izvana i opasnost unutra u državi...«[16]

Nerazumijevanje, s kojim je madžarsko plemstvo pristupalo nacionalnom pitanju, moralo je postati presudno za stvar revolucije, čim se

skih političara, da se uoči oružanog sukoba izađe ususret zahtjevima Hrvata, slomio se na otporu većine u vladi. »Ministri Deák i Szémere izradili su u to vrijeme (t. j. u srpnju 1848.; J. Š.) nacrt zakona, koji je Hrvatima dopuštao posebno ministarstvo sa sjedištem u Zagrebu i zadržavao upravno jedinstvo s Ugarskom samo u financijskim i trgovačkim poslovima. Međutim, pripremljeni zakon nije postao zbiljom zbog otpora radikalnijih članova u madžarskom ministarstvu...« (J. Macůrek, Dějiny Mad'arů a uherského státu. Prag 1934, str. 243).

[12] Ponsonby, na pr., javlja brit. min. vanjskih poslova Palmerstonu 28. III. 1848 (Korespondencija..., str. 274—275): »Oni su Madžari, a broj toga plemena u Ugarskoj cijeni se na 4.000.000. Istina je, da su oni držali vlast u zemlji kroz nekoliko vijekova, ali ima još 10.000.000 žitelja drugih plemena, za koja se kaže da su zavidni Madžarima i da imadu smisla za narodnu organizaciju, a to bi svakako moglo biti neprilično gospodarima kraljevstva. Potpora Austrije dobro bi došla Madžarima.«

[13] Cit. kod V. Bogdanova, *Socijalno i nacionalno u madžarskoj revoluciji 1848—1849*, Zagreb, bez godine (1936), str. 35.

[14] Isto, str. 40.

[15] Isto, str. 38.

[16] Na istom mjestu.

protivnik počeo pribirati od prvih udaraca. Već 16. III. u krugu je madžarskih i hrvatskih konzervativnih magnata pala odluka o Jelačićevu imenovanju banom, koje je 23. III. i postignuto, a u neposrednoj vezi s njome kontrarevolucija je zasnovala i svoj program, u kojem je glavnu zadaću dosudila Hrvatskoj. Trebalo je — prema riječima V. Bogdanova — »suzbiti hrvatski narodni pokret, koji je došao do izražaja u trideset točaka hrvatskih demokratsko-naprednih narodnih zahtijevanja«; »iskoristiti taj pokret protiv Madžara, usmjeriti ga i obratiti na hrvatsko-madžarski sukob«; »upokoriti Madžarsku, ugušiti, u odnosu na Beč, revolucionarno-opozicioni madžarski pokret ratom«; »kao sredstvo za taj rad iskoristiti hrvatsku graničarsku vojsku i u tom cilju pod svaku cijenu održati vojnički sistem u Granici, koji je značio daljnu podvrgnutost graničarske vojske Beču«.[17] Već je Jelačiću bliski general Neustädter bio svijestan toga, da su Hrvati »bili na dobrom putu da slijede lijepi primjer Madžara i njihovih separatističkih misli« i da je opasnost, koja je zbog toga prijetila »cjelini i jedinstvu austrijske carevine«, uklonio samo Jelačić, koji je prisilio pučki pokret u Hrvatskoj, da se uvijek »drži zakonskog i lojalnog puta«.[18] Hrvatska je historiografija izrazila ovu činjenicu 1923. riječima F. Šišića: »Na taj se način zbilo, da je hrvatski pokret, koji je u svom početku, u martu 1848, pošao — kao onaj u Beču i u Pešti — revolucionarnim tragom, dobrza odstupio od toga puta i pod Jelačićevim vodstvom skrenuo na trag vjernosti dinastiji i na spas stare Austrije.«[19] To se dogodilo »još prije nego što je taj narodni pokret uspio u Hrvatskoj da se formira, organizira i razvije« (Bogdanov),[20] a Gaj je, svijesno služeći kontrarevoluciji, uspio da njezinu akciju prikrije i osigura tobožnjim izborom Jelačića za bana u narodnoj skupštini 25. marta.[21]

Gotovo u isto vrijeme nacionalne su opreke pokolebale dotad jedinstvenu frontu revolucije i u austrijskoj polovici Monarhije. Od časa, kad je

[17] V. Bogdanov, *Pripremanje i organiziranje kontrarevolucije iz Beča 1848—1849* (odlomak iz doktorske disertacije), Zagreb 1948, str. 13. Ovaj se zaključak Bogdanova osniva na pismu bar. F. Kulmera banu Jelačiću 30. III. 1848 (Nar. Starina 33, str. 43—51).

[18] J. bar. Neustaedter, *Le ban Jellačić et les événements en Croatie depuis l' an 1848*, I (Bibliothèque de l' Institut français de Zagreb, Ière série, t. I), Zagreb 1940, str. 350.

[19] Šišić, spom. dj., str. 183 (s neznatnim promjenama i u Javnosti III, Beograd 1937, str. 727—728). — Već je suvremeni historičar Anton Springer (Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809, II, Leipzig 1865) jasno uočio promjene u razvoju hrvatskog pokreta 1848—1849, u vezi s udjelom bana Jelačića. »Tko prikazuje — kaže on — držanje napose Hrvata u jesen i zimu 1848 onako, kako se ono pokazuje oku promatrača u ožujku, kao da je i tada nacionalna ideja nepomućena upravljala borbom, vara sebe ili druge; ali još gore griješi onaj, koji pokret južnih Slavena u ožujku crta s izobličenim potezima njegova ishoda.« (278).

[20] Spom. dj., str. 14.

[21] O Gajevu udjelu u imenovanju Jelačića banom isp. Šišića spom. djelo. U bilješci 15 (str. 178) Šišić citira odlomak iz Gajeva pisma nadvojvodi Ivanu, u kojem Gaj, neposredno poslije svoga povratka iz Beča i uoči narodne skupštine od 25. III. javlja, da se »u smislu naloga, koji su mu podijeljeni, nada najboljim rezultatima.«

pruski kralj, zajedno s trobojkom kao simbolom njemačkog jedinstva, prihvatio i misao, da »Prusija nestane u Njemačkoj«, službeni su krugovi u Beču nastojali da ustupcima njemačkoj nacionalnoj ideji potisnu pruski utjecaj u Njemačkom savezu. Oni su najzad pristali, da zemlje austrijske polovice, bez obzira na njihov narodni sastav, budu zastupane u svenjemačkom parlamentu, gdje je ujedinjenju njemačkog naroda trebalo dati ustavnu podlogu. Tada je F. Palacký, idejni voda liberalne češke buržoazije, dosta usko povezane s plemstvom, u svom odgovoru na poziv pripremnog odbora u Frankfurtu 11. IV. izrazio mišljenje, da daljnji opstanak češkog naroda kao i opasnost, koju sobom nosi težnja ruskoga carskog apsolutizma za univerzalnom monarhijom, zahtijevaju očuvanje Austrije. »Doista — rekao je — kad austrijske države ne bi već odavna bilo, mi bismo u interesu Evrope, pa i same čovječnosti, morali što prije poraditi na tome, da se ona stvori.«[22] Tako je ideju velike Njemačke, u kojoj bi se mali i još nedovoljno razvijeni slavenski narodi utopili, Palacký nastojao suzbiti idejom »austro-slavizma« — očuvanjem potpuno nezavisne Austrije i njezinim pretvaranjem u federativnu zajednicu jednakopravnih naroda. Kako je kopčom toliko različitih zemalja i naroda bita tada samo zajednička dinastija, Palacký je budućnost Austrije nužno povezao s održanjem Habsburgovaca. Ali je ova zamisao počivala na pretpostavci, koja se ubrzo pokazala ispraznom: da će ta dinastija ostati vjerna obećanjima, koja joj je revolucija iznudila. Već carevim kabinetnim pismom od 8. IV. vlada je doduše priznala češkom jeziku ista prava kao i njemačkom, ali je odbila da pristane na ujedinjenje čeških zemalja, a dva mjeseca kasnije vojska je ugušila češku revoluciju u krvi.

Uspon češkog jezika u javnom životu, koji je dotad imao isključivo njemačko obilježje, i zalaganje sudetskih Nijemaca za izbore u frankfurtski parlament definitivno su rascijepali demokratski pokret u češkim zemljama. Ne samo madžarski nego i njemački »buržoaski revolucionarci i demokrati — s pravom zaključuje sovjetski historičar I. Udaljcov — nisu 1848. pokazali revolucionarnu dosljednost u nacionalnom pitanju«.[23] Ali je evropska demokracija u toku mjeseca aprila i drugdje pokazala, da njezina društvena podloga nije još dovoljno široka i čvrsta, da joj prije svega nedostaju organizacija i vodstvo s jasnim uvidom u razvoj događaja. Posljednji proplamsaj čartističkog pokreta, koji je trebao da engleskom rad-

[22] F. Palackého *Spisy drobné* I, Prag 1898, str. 20.

[23] *K pitanju o revolucionarnom pokretu u Češkoj god. 1848,* Voprosy istorii, Moskva 1947, br. 5, str. 42. — U pogledu držanja madžarske revolucionarne vlade isp. u 7. broju Voprosy istorii 1948. i članak S. Nikitina, *Slavenski narodi u revoluciji god. 1848.* Pisac htjela Slavenima priznati ravnopravnost. Ona je Slavenima odricala pravo na politički ispravno konstatira: »Revolucionarna madžarska vlada, predstavljena Kossuthom, nije opstanak, na samoupravu; ona je odbacivala samu pomisao, da se odrekne svojega gospodstva nad slavenskim zemljama.« (38)

niku otvori vrata parlamenta, ugasio se 10. IV.; njegovo je neodlučno vodstvo uzmaklo pred naoružanom buržoazijom. Šest dana kasnije (16. IV.) francuska je buržoazija, također naoružana, pomogla provizornoj vladi, da vojsku opet vrati u Pariz i tako pripremi konačan obračun s proletarijatom. U Poznanju je pruski general samovoljno poništio sporazum između kraljevskog komesara i Poljaka, na osnovi kojega su ovi počeli u dobroj vjeri raspuštati svoje naoružane tabore, a kad se njihov otpor razrastao u pravi građanski rat i otvorenu borbu s kraljevskom vojskom, kralj je raskomadao poznanjsko vojvodstvo i njegov veći dio priključio Njemačkom savezu, a ustanak Poljaka slomio u početku maja njihovim razoružanjem. U neposrednoj vezi s ovim događajima buknuo je ustanak i u Krakovu, koji je austrijska vojska 26. IV. ugušila topovskom paljbom. Pokušaj ustanka u ostaloj Galiciji propao je u zametku zlog klasnog egoizma, s kojim je poljsko plemstvo dotad uvijek ulazilo u borbu za obnovu Poljske. Poslije strahota seljačke bune 1846., jaz je između osnovnih klasa poljskog društva bio tako dubok, da se Austrija mogla sasvim pouzdati u poljskog i rusinskog seljaka, koje je potkraj aprila oslobodila omražene tlake. Ona se na galičkom tlu okoristila i nacionalnom oprekom, koja je u svojoj srži bila socijalna: protiv poljskog plemstva i inteligencije, koja je najvećim dijelom bila plemićkog podrijetla, podigla je ugnjetene rusinske (ukrajinske) seljake i svećenstvo u ist. Galiciji. Kao što poljsko plemstvo nije znalo da ocijeni značenje seljačkog pitanja, tako se ono nije još dugo htjelo odreći imperijalističkih težnja na golemom prostoru, koji je svojim znojem kroz stoljeća natapao ukrajinski i bjeloruski seljak.

Uza sve to je slom poljskih revolucionarnih nastojanja obilježio značajnu prekretnicu, koju je krakovski revolucionarni komitet navijestio u svom proglasu Evropi riječima: »Nezakonito stanje i žrtve, koje su pale u Poznanjskoj i u Krakovu, samo su jedan malen odlomak, ali i sasvim nesumnjiv dokaz goleme proturevolucije, koja hoće da se proširi Evropom«.[24] Tih je dana doduše bečka vlada napokon objavila ustav, a ban Jelačić ukidanje kmetskih odnosa (25. IV.), ali je oktroirani ustav, uz ostale tragove feudalne prošlosti, ograničio izborno pravo, a Jelačić je već dva dana kasnije nastojao da prijekim sudom utiša nezadovoljstvo, koje su njegove polovične mjere izazvale među seljacima. Oslobodilački rat Talijana očito je počeo malaksati; papa je opozvao svoje čete s bojišta, a kad je uskoro poslije austrijske pobjede kod Santa Lucije napuljski kralj iskoristio sukob s parlamentom, da ga raspusti (15. V.), poveo se i on za papom. Tada je kontrarevolucija izvojevala na ulicama Napulja svoju prvu veliku pobjedu. Pokušaj pariškog proletarijata, da istoga dana razjuri reakcionarnu Narodnu

[24] Cit. kod M. Preloga, *Slavenska renesansa*, Zagreb 1924, str. 244.

skupštinu i buržoasku vladu zamijeni socijalističkom, nije imao izgleda na uspjeh; najodlučniji njegovi vođe izgubili su tom prilikom slobodu, a »radnički parlament« bio je raspušten.

Težište se revolucije sve više pomicalo u Austriju i Njemačku. Nametanje nedovoljno demokratskog ustava i raspust središnjeg vodstva revolucije opet su 15. i 16. V. potakli bečko stanovništvo da izađe na barikade. Pokušaj republikanskog prevrata nije naišao na dovoljan odjek, ali se carski dvor sklonio u Innsbruck, a vlada je morala sazvati konstituantu, u kojoj će »suvereni narod«, na osnovi općeg prava glasa, izraditi sebi ustav. Kad se poslije ponovnih borbi na barikadama vojska najzad 26. V. morala povući iz grada, činilo se, da je pobjeda revolucije bila potpuna. Ali je bijeg carske porodice i aristokrata, u ovo doba čestih ekonomskih poremećaja, osjetljivo pogodio interese buržoazije, koja je u njima izgubila svoje najbolje kupce, i odbio je od zajedničke stvari revolucije. U Njemačkoj je revolucija dobila najzad sastankom parlamenata u Frankfurtu i Berlinu svoje prividne nosioce, ali je njezina udarna snaga opadala to više, što je buržoazija jače isticala svoju težnju za legalnošću. Samo su »Nove rajnske novine«, koje su 1. VI. pokrenuli Marx i Engels, uporno podsjećale buržoaziju na revolucionarno podrijetlo njezine vlasti i nemilosrdno otkrivale izdaju, u koju je sve dublje gazila. »Njemačka buržoazija od 1848. — pisale su one[25] — izdaje bez ikakvog obzira seljake, koji su njezini najprirodniji saveznici, koji su meso od njezina mesa i bez kojih je ona prema plemstvu nemoćna.« Ni razvoj u Ugarskoj nije otvarao svjetlije vidike. Sastanak »srpskoga narodnog sabora«, koji su vojvođanski demokrati nametnuli metropolitu Rajačiću (12. V.),[26] svojim je zahtjevom, da se ugarskim Srbima prizna poseban politički teritorij, koji bi se »pod krunom ugarskom« jednim savezom povezao s hrvatskim zemljama, još više zaoštrio njihov odnos prema peštanskoj vladi. Držanje madžarskog plemstva prema zahtjevima Slovaka, koji su bili neuporedivo skromniji i nisu prelazili okvir jezične i upravne autonomije, upućivalo je na to, da se nacionalno pitanje u Ugarskoj ne će rješavati dogovorom.

Takav je razvoj događaja, sa svim opasnostima za daljnji opstanak većine slavenskih naroda, urodio na više strana mišlju o potrebi uže suradnje među njima. Slavenski kongres, koji se 3. VI. sastao u Pragu, trebao je prema prvotnoj osnovi sazivača okupiti samo predstavnike austrijskih Slavena i poraditi na tome, da se njihova suradnja uskladi s interesima

[25] Cit. kod F. Mehringa, *Karl Marx. Geschichte seines Lebens*, Leipzig 1933, str. 189.

[26] Rajačićev odnos prema srpskom pokretu i sazivu sabora poznavao je već Springer (spom. dj. II, str. 284), koji kaže: »... liberalna stranka, koja je imala glavno sijelo u N. Sadu, odlučila je da metropolita uvuče u agitaciju, dakako uz tu cijenu, da se vodstvo pokreta prenese bar privremeno na nj.« Na drugom mjestu (II, str. 284): »Dopustio je (t. j. Rajačić; J. Š.), da mu iznude i odobrenje za sastanak srpskog naroda na jednoj općoj skupštini i utvrđenje dana, u koji će narodni sabor započeti radom.«

dinastije. Ali su njegova vijećanja, osobito zaslugom poljskih demokrata i ruskog emigranta M. Bakunjina kao »gosta«, uskoro prešla ovaj uski okvir lojalnosti i dala kongresu izrazitiji demokratski pravac. U svom Manifestu evropskim narodima kongres je »strašilu političkog panslavizma« suprotstavio zahtjev za »pravednošću i prema slavenskom narodu uopće i prema njegovim potlačenim granama napose«. U duhu ideala Francuske revolucije od 1789. osudio je svaku vladavinu puste sile, odbacio sve staleške povlastice i zahtijevao jednaka prava i dužnosti za svakoga; »gdjegod se među milijunima rodi ma i jedan porobljen čovjek, ondje još ne poznaju prave slobode«. Obraćajući pažnju na opasnost, da »natražnjačka politika pojedinih dvorova opet dovede do toga, da se narodi, podjareni zavišću i mržnjom, sami uzajamno unište«, pozvao je evropske narode, da »sva međunarodna pitanja« rasprave na jednom »općem evropskom kongresu naroda«.[27]

Rad je kongresa pojačao uzbuđenje i nemir, koje su u praškom stanovništvu već otprije budile vojničke pripreme kneza A. Windischgrätza, nesuđenog diktatora u bečkoj ožujskoj revoluciji. Jedan je sukob s vojskom prekrio Prag odjednom barikadama, i punu nedjelju dana (12.—17. VI.) praški je puk u spontanom i nedovoljno organizovanom otporu branio stvar opće revolucije. Time se vlasti pružila poželjna prilika, da rastjera kongres; do njegova nastavka u Zagrebu nije više došlo. Češka je revolucija propala u požaru i paljbi topova, i čak su — prema suvremenom svjedočanstvu Tkalčevu — i njemački sitno-buržoaski »demokrati« u frankfurtskoj skupštini i izvan nje slavili Windischgrätza kao »njemačkoga nacionalnog sveca«.[28]

Tom je prilikom Marx pravilno istakao golemu odgovornost, koju baš njemački narod ima prema revoluciji. »Narod — pisao je 17. VI.[29] — koji se u cijeloj svojoj prošlosti dao upotrebljavati kao sredstvo za tlačenje sviju ostalih naroda, takav narod mora istom dokazati, da se je doista revolucionirao. On to mora drukčije dokazati do s nekoliko polovičnih revolucija, koje nemaju drugog rezultata, osim što u drugim oblicima i dalje ostavljaju da postoji stara neodlučnost, slabost i nesloga; revolucijâ, kraj kojih ostaje jedan Radetzky u Milanu, jedan Colomb i Steinäcker u Poznanju, jedan Windischgrätz u Pragu, jedan Hüser u Mainzu, kao da se ništa nije dogodilo. Revolucionarna se Njemačka morala odreći cijele svoje prošlosti, osobito u odnosu prema susjednim narodima. Ona je zajedno sa svojom vlastitom slobodom morala proglasiti slobodu naroda, koje je dotada tlačila. A što je revolucionarna Njemačka uradila? Ona je potpuno ratificirala staro tla-

[27] F. Palackého *Spisy drobné* I, str. 47—50 (citirani odlomci posljednje rečenice ne potječu od Palackoga!).

[28] F. I. Ignjatijewitsch (= Tkalac), *Croaten, Serben und Magyaren, ihre Vrhältnisse zueinander und zu Deutschland.* Sendschreiben an Arnold Ruge, Beč 1848, str. 20.

[29] *Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx, F. Engels und Ferd. Lassalle* (izd. F. Mehring), III, Stuttgart 1902. str. 109.

čenje Italije, Poljske, a sada i Češke od strane njemačke soldateske.« Marxova je optužba bila tim opravdanija, jer je u isto vrijeme njemačka buržoazija javno prezrela uspomenu martovskih boraca, koji su joj svojim životima izvojevali vlast. Kad je berlinski proletarijat u svom ogorčenju odgovorio 14. VI. navalom na arsenal, ali, nedovoljno pripravljen, odmah i uzmakao, reakcija je u Pruskoj opet učinila znatan korak naprijed. Na tom ju je putu napose ohrabrila krvnička pobjeda francuske buržoazije nad pariškim proletarijatom u uličnim borbama 22.—26. juna.

Više od sto tisuća nezaposlenih radnika, koji su životarili u tobožnjim »nacionalnim radionicama«, značilo je za nju stalnu opasnost svojom polu-vojničkom organizacijom i prokušanom borbenošću. Oduzimajući im 22. VI. i to skromno »pravo na rad«, koje im je u početku morala priznati, ona je »prisilila pariški proletarijat da se lati Junske pobune. On je samim tim već bio osuđen. Proletarijat nije imao neposredne potrebe da nasilno sruši buržoaziju niti je bio dorastao toj zadaći.«[30] Bila je to »prva velika bitka između klasa, na koje se dijeli moderno društvo. To je bila borba za održanje ili uništenje buržoaskog poretka. Veo, koji je pokrivao republiku, bio je poderan.« (Marks)[31]

Posljedice su ove borbe odlučile sudbinom evropske revolucije. »Junska je pobuna silno podigla samosvijest buržoazije na cijelom kontinentu i gurnula je u savez sa feudalnim kraljevstvom — protiv naroda. Tko je bio prva žrtva tog saveza? To je bila sama kontinentalna buržoazija. Junski je poraz spriječio buržoaziju da učvrsti svoju vladavinu ...« (Marx).[32]

Iako u manjoj mjeri, pariški su se događaji ponovili i u srcu srednjoevropske revolucije — u Beču. Demonstracije golorukih radnika zbog sniženja nadnica njihovim ženama i djeci na javnim radovima buržoaski su odredi nacionalne garde 23. VIII. ugušili u krvi. Poslije martovskih dana reakcija je prvi put iznijela pobjedu na bečkim ulicama. »Tako su jedinstvo i snaga revolucionarne borbe bili skršeni; klasna je borba između buržoazije i proletarijata izbila krvavo u Beču, i kontrarevolucionarna kamarila vidjela je, da se približava dan, kad će zadati posljednji udarac« (Engels).[33] Poslije junske pobjede u Pragu, kojom je slomila polet demokratskog pokreta i ojačala položaj liberalne buržoazije u Čeha, ona je uspjela da Jelačićevim posredovanjem (20. VI.) osigura sebi poslušnost krajiških četa u Italiji[34] i najzad razbije 25. VII. piemontešku vojsku kod Custoze. Samo je Venecija na svojim otocima mogla još ustrajati u otporu.

[30] Marx, *Klasne borbe...*, str. 42.
[31] Isto, str. 40.
[32] Isto, str. 43.
[33] Spom. dj., str. 88.
[34] St. Pejaković, *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bevegung vom Jahre 1848*, Zagreb 1861, str. 125—126.

Poraz talijanske revolucije odriješio je napokon ruke austrijskoj reakciji, a razvoj prilika u Ugarskoj sve se više kretao u pravcu njezinih želja. Kraljevski komesar gen. Hrabowsky nije doduše uspio da bombardiranjem Karlovaca 12. VI. slomi pokret Srba, tih »rebela« protiv carske vlasti, ali je oružani napadaj peštanske vlade izložio srpska sela požaru građanskog rata, u kojem je pala žrtvom zajednička stvar slobode. Toj je svrsi imao da posluži i Jelačić; raspolažući diktatorskom vlašću, koju mu je hrvatski sabor dao, on je u pregovorima s peštanskom vladom branio prije svega interese carskog doma, zbog čega je svaki sporazum s njome već unaprijed osudio na neuspjeh. Kad je 11. IX. prešao s vojskom Dravu, on je bio još samo carski general, koji je s Radetzkym i Windischgrätzom odigrao služničku ulogu grobara narodne slobode.

Tek tada je bečka reakcija skinula masku dvosmislenosti, kojom se dotad pokrivala. Dok je u Beču konstituanta, od 22. VII. dalje, pripremala ustav za austrijsku polovicu Monarhije, car je 3. X. raspustio madžarski sabor, a Jelačića imenovao svojim namjesnikom i vrhovnim zapovjednikom u Ugarskoj. Madžarski je narod otad vodio svoj doista revolucionarni rat, ali se njegovo plemićko vodstvo još uvijek teško rastajalo s ugaženim putem zakonitosti i lojalnosti prema dinastiji, kojim je dugo kročilo i u odnosu prema oslobodilačkom ratu Talijana.[35] Ne varajući se o značenju ovih događaja bečki je proletarijat revolucijom od 6. X. još jednom ovladao Bečom i natjerao dvor u bijeg, ali premda je klonuo tek 31. X. u teškim uličnim borbama s udruženim vojnim snagama Windischgrätza i Jelačića, peštanska mu je vlada pomogla dan prije samo »slabom demonstracijom kod Schwechatta, koja se svršila, kao što je zaslužila, jednim neslavnim porazom« (Engels).[36] Ocjenjujući kasnije ovu tešku pogrešku Engels je argument madžarskog plemstva, »da Ugarska nije smjela napuštati zakonsko i ustavno

[35] Ponsonby piše Palmerstonu 3. V. 1848 (*Korespondencija...*, str. 289): »Molim da se ispravi bludnja u pismu, koje sam Vašem Gospodstvu danas poslao. Pisao sam, da su Madžari zatražili opoziv svojih četa iz Italije. Ta se činjenica tvrdila sasvim pouzdano, i štampana je u novinama, koje se smatraju ministarskim listom. Večeras sam imao priliku da čujem od princa Pavla Eszterházyja i grofa Batthyányja, glavnih ugarskih ministara, da to ugarska vlada nije zatražila, već da je naprotiv ugarsko ministarstvo spremno staviti na raspolaganje caru 100.000 momaka, ako bude potrebno; da su oni Njegovu carskom Veličanstvu rekli, da samo žele pridržati u svojoj zemlji kojih 15.000 do 20.000 momaka, da se njima sačuva red u pučanstvu od kojih 14 do 15,000.000 duša.« U vezi s time javlja 5. V.: »Budući da se moja pisma od 3. nijesu slagala, mislim, da sam dužan obavijestiti Vaše Gospodstvo, da mi je grof Batthyány rekao, da je vijest u novinama, na kojoj se osnivalo mišljenje ovoga grada, da su ugarske čete opozvane, potekla od pogrješna prijevoda originalne madžarske obavijesti.« (289) Još uoči Custoze madžarski je sabor 21. VII. s 233 prema 36 glasova odobrio vladin prijedlog, koji je branio i sam Kossuth, da se »nakon uspostave reda u Ugarskoj pruži caru ruka pomoćnica za postignuće mira, koji će u istoj mjeri odgovarati dostojanstvu prijestolja kao i opravdanim željama talijanskog naroda.« (Springer, spom. dj. II. str. 478)

[36] Spom. dj., str. 94.

zemljište«, pobio opravdanim riječima, da on »može imponirati britanskim trgovcima slobode, ali nikada ne će biti dovoljan u očima historije.«[37]

Poraz revolucije u Beču neposredno je odjeknuo u Berlinu; na državni udar, koji je dvor ondje izvršio, organizovani su radnici htjeli odgovoriti oružanim otporom, ali je buržoazija u skupštini odbila njihovu ponudu i još u posljednji čas posvjedočila svu svoju nesposobnost, da privuče seljake ukidanjem nekih dotrajalih feudalnih podavanja. Kada ju je vlada raspustom nacionalne garde razoružala i 12. XI. uvela opsadno stanje, skupština se odvažila da narod pozove na uskratu poreza, ali je naknadno njezin predsjednik odrekao ovom zakonu pravovaljanost. Taj je zaključak poništio, štaviše, i sam frankfurtski parlament; on »čak nije pojmio, da je time i sam sebe proglasio ništetnim, jer je poslije razbijanja berlinske skupštine moralo da slijedi njegovo vlastito, kao B poslije A« (Mehring).[38]

Uzaludni su ostali napori poljske emigracije i Bakunjina, da u tim presudnim časovima za evropsku revoluciju usmjere sve demokratske snage prema zajedničkom cilju. »Svijet je podijeljen u dva neprijateljska tabora«, — poručivao je Bakunjin u svom prvom »Manifestu Slavenima«,[39] — »na jednoj strani: revolucija, na drugoj: kontrarevolucija — to su lozinke. Jednu između njih mora izabrati svaki, i mi, i vi, braćo, moramo se također odlučiti. Srednjeg puta nema, a oni, koji ga propovijedaju i slave, ili su zavedeni ili vas varaju.« Pred ulazak carske vojske u Ugarsku, »da i tamo sahrani slobodu«, Bakunjin je smatrao dužnošću Slavena da moraju »izjaviti svoju solidarnost s Ugarskom, s Madžarima, a protiv Windischgrätza«. Postavio je sebi ciljem, da Slavene »istrgne iz ruku reakcije, u koje ih je bacila podlost njihovih izdajničkih vođa, a uz to glupost i nedemokratsko stanovište i poimanje države od strane Nijemaca i Madžara«.[40] Ali se baš ove smetnje nisu dale tako lako ukloniti.

Nove je nade doduše probudio potkraj 1848. demokratski prevrat u Rimu i Firenci; iz njega je ponikla rimska republika, ali nastojanje Mazzinija, da od nje učini žarište nove oslobodilačke akcije u Italiji, nije imalo odjeka. Talijanski su demokrati prekasno uvidjeli, da revoluciji nedostaje široka osnovka u seljaštvu, koje je uzalud vapilo za zemljom. Ponovna odluka Piemonta, da još jednom okuša ratnu sreću, završila je u desetak

[37] Isto, str. 95.

[38] Mehring, *Historische Aufsätze zur preussisch-deutschen Geschichte,* Berlin 1946, str. 236.

[39] Izdanje Edition Slave, Beč 1922, str. 4.

[40] U pismu Herweghu 28. I. 1849 (cit. u: M. Bakunins, *Beichte aus der Peter-Pauls-Festung an Zar Nikolaus* I, Berlin 1926, str. 112, bilj. 109). Posljednji dio rečenice glasi u originalu: »... zugleich aber auch die Dummheit und die undemokratische Staatsbegründung bezweckende Gesinnung der Deutschen und der Magyaren ...«

dana njegovom kapitulacijom (23. III. 1849.), a napuljska je reakcija u isto doba prešla u napadaj na sicilsku revoluciju, koju je najzad s velikim naporom i svladala.

Bečki se dvor već u početku marta 1849. osjećao dovoljno jakim, da poslije značajnih uspjeha u Madžarskoj raspusti austrijsku konstituantu i nametne svima narodima bez razlike centralistički ustav, koji je izvirao iz feudalne »milosti božje«, a s istom se odlučnošću odupro i obnovi njemačkog carstva. Tada je frankfurtska skupština, na osnovi ustava koji je poslije beskrajnih rasprava donijela, ponudila 28. III. carsku krunu pruskom kralju, ali je ovaj odbio da je primi iz ruku svojih podanika.

Posljednji se put pružila evropskoj revoluciji prilika, da opet stekne bar neke od svojih izgubljenih pozicija. Od kraja marta Madžari su u pobjedonosnom naletu stalno napredovali, a 14. IV. skinuli su i Habsburgovce s ugarskog prijestolja. Prusija je uskoro zatim osudila ustav, koji je frankfurtska skupština proglasila zakonom, i tako joj nametnula odluku, koja je pocijepala njemačku buržoaziju. Vojničke su pripreme reakcionarnih vlada u najvećim njemačkim državama uzbudile narodne mase, osobito radnike. Oni su na raspust skupštine u Saskoj odgovorili ustankom u Dresdenu 4.—7. V., kojim je Bakunjin upravljao kao »sposoban i hladnokrvan vođa« (Engels).[41] Njihov je uspjeh povukao u borbu sve one, koji su u Njemačkoj još ozbiljno mislili s revolucijom. U jugozapadnim su se državama demokrati poveli za primjerom saskih radnika, a u »drugim je dijelovima Njemačke narod očekivao samo odlučan signal narodne skupštine, da se digne s oružjem u ruci i stavi joj se na raspoloženje« (Engels).[42] Za taj signal malograđanska ljevica u skupštini nije više imala snage. Klasa, kojoj je pripadala, našla se ovim pokretom njemačkog naroda i sama u procjepu. »U svim ovim slučajevima sastojao se istinski borbeni dio ustanika, onaj dio, koji je prvi dohvatio oružje i bio se s trupama, od radničke klase u gradovima. Jedan dio siromašnijeg seoskog stanovništva, nadničara i sitnih seljaka, priključio im se u pravilu poslije izbijanja sukoba.« (Engels)[43] Šta je dakle drugo čekalo malograđane »u slučaju pobjede, negoli sigurnost, da će ih pobjedonosni proleteri koji su sačinjavali glavninu borbene vojske, otjerati s njihovih službi, a njihovu politiku srušiti?« (Engels)[44] Ta je klasna opreka slomila njemačku revoluciju, jer se baš sitna buržoazija može — prema Engelsovim riječima[45] — »smatrati klasom, koja je predvodila u svibanjskom ustanku 1849«.

[41] Spom. dj., str. 123.
[42] Isto, str. 116.
[43] Isto, str. 120.
[44] Isto, str. 123.
[45] Isto, str. 121—122

Kao što je redovita vojska od sto tisuća dobro naoružanih ljudi dokrajčila revoluciju u Njemačkoj, tako je vojnička ekspedicija princa Luja Napoleona, predsjednika Francuske republike, poslije dugog i ogorčenog otpora zauzela 2. VII. Rim i vratila ga papi. Preostala su još samo dva odijeljena žarišta revolucije u Madžarskoj i Veneciji. Ni u vrijeme velikoga madžarskog naleta nisu uspjela nastojanja poljskih emigranata da madžarsko plemstvo privole na ustupke u nacionalnom pitanju. Uzaludnom je ostala i akcija hrvatskih demokrata oko »Slavenskog Juga«, da pomognuti madžarskom vojskom, kojom bi zapovijedao, tada već legendarni borac revolúcije, Poljak Bem, dignu ustanak u Hrvatskoj.[46] Tek 21. VII. madžarsko je plemstvo priznalo zakonom pravo »ugarskim narodnostima« na slobodnu upotrebu njihova jezika u školama, crkvi i uredima,[47] ali je već 13. VIII. 1849. i revolucija u Madžarskoj klonula pred vojničkom intervencijom ruskog cara. Nedjelju dana kasnije austrijska je vojska zauzećem Venecije završila čitavo revolucionarno razdoblje.

Kapitulacija madžarske vojske kod Világosa potvrdila je pravilnost pogleda, kojima su Marx i Engels zahvaćali osnovnu problematiku evropske revolucije. Caristička je Rusija zadala revoluciji posljednji odlučan udarac, ali je njezina sjena već u početku zamračila one »u papir umotane sunčane zrake« (Tkalac),[48] koje su se iz Pariza prosule svijetom. Opasnost, koja je iz toga »groba svega narodnog života i sve slobode« (Bakunjin) prijetila slobodi drugih naroda, pa i slavenskih, mogla se izbjeći samo revolucionarnim ratom, a tu su časnu zadaću Marx i Engels dosudili njemačkom narodu. »Rat je s Rusijom — pisali su oni 19. VIII. 1848.[49] — bio potpun, otvoren i istinski prelom s cijelom našom sramotnom prošlošću, bio je istinsko oslobođenje i ujedinjenje Njemačke, bio je uspostava demokracije na ruševinama feudalizma i kratkog sna buržoazije o gospodstvu. Rat je s Rusijom bio jedini mogući put, da u odnosu prema slavenskim susjedima, a napose Poljacima spasimo našu čast i naše interese.« Klasne suprotnosti, koje su od prvog časa određivale tok revoluciji unutar svakog naroda, kao i nacionalne opreke, koje su, poglavito na njihovoj podlozi, razbile jedinstvo revolucije u međusobnim odnosima naroda, spriječile su ostvarenje i ove osnovne zadaće, pred kojom je evropska revolucija stajala. U promijenjenim prilikama ovu je zadaću ispunio najzad sam ruski narod svojim Velikim Oktobrom, i zajedno sa slobodom slavenskih naroda osigurao konačnu pobjedu i evropskoj demokraciji.

* * *

[46] Thim, spom dj. III, str. 790—791 (pismo Gyule Andrássyja min. vanjskih poslova K. Batthyány-ju 11. VI. 1849). O akciji Poljaka isp. J. Šidak, *L' hôtel Lambert et les Croates*, Annales de l' Institut français de Zagreb, № 20—23, 1942-43 (doštampano 1947).

[47] Macůrek, spom. dj., str. 248—249.

[48] Spom. dj., str. 5.

[49] Aus dem literarischen Nachlass... III, str. 150.

Pobjeda kontrarevolucije bila je 1849. u političkom pogledu potpuna; stanje, u kojem se srednja Evropa nalazila u t. zv. predožujsko doba, bilo je u cijelosti uspostavljeno. Nijedan narod nije uspio da postigne svoje nacionalno-političke ciljeve; Austrija je i dalje ostala »tamnicom narodâ«, a povrh toga imala je još uvijek dovoljno snage, da spriječi ujedinjenje njemačkog i talijanskog naroda. U ponekom se pogledu činilo, kao da se točak historije počeo okretati unatrag. Austrija je uskoro odbacila posljednje ostatke svoje ustavnosti i još jednom pokušala, da u stopama Josipa II. sapne svoje rasklimane udove obručem apsolutizma i nasilne germanizacije. Francuska, ta kolijevka revolucije, vratila se pod Napoleonom III. daleko natrag u iluzije prvoga carstva.

Ali je ta prividno stalożena politička površina bila ipak preslaba, da na duže vrijeme prekrije one društvene promjene, koje je revolucija proizvela. Ona, doduše, nije svagdje u jednakoj mjeri obračunala s feudalnim odnosima, pa su se oni u različitim oblicima još dugo održali. Ali ondje, gdje je seljaku donijela slobodu — makar to bila samo sloboda građanskog društva — ondje više nije bilo povratka starome. Ekonomski je razvoj bio najzad jači od svake reakcije; proizvodne su se snage uporno probijale i mijenjale društvenu strukturu, a te su promjene morale jednom dobiti odgovarajući politički oblik. Nije prošlo ni četvrt vijeka, i sav se napor kontrarevolucije od 1849. pokazao u suštini uzaludnim. Točak se historije nije ipak dao ni zaustaviti ni okrenuti. Tražeći nove oblike života, svaki se narod opet vraćao razdoblju »zore narodâ« i crpao iz njega pobudu za svoj daljnji razvoj. Tako je revolucija 1848./9., usprkos teškim porazima, obilježila značajan kamen-međaš na putu čovječanstva iz feudalnog u građansko društvo.

> *... Mi smatramo ekonomske uvjete kao onaj faktor, koji u krajnjoj instanci uvjetuje historijski razvitak. Međutim, i sama rasa je ekonomski faktor. Pri tome ne smijemo previdjeti dvije točke:*
>
> *a) Politički, pravni, filozofski, religiozni, književni, umjetnički i t. d. razvitak osniva se na ekonomskom. Ali svi oni djeluju kako jedan na drugi, tako i na ekonomsku bazu! Ne stoji stvar tako, da je ekonomski položaj uzrok, da je on jedini aktivan, a sve drugo samo pasivno djelovanje. Ne, nego je tu posrijedi uzajamno djelovanje na osnovi ekonomske nužnosti, koja u krajnjoj instanci uvijek prodire. Država, na primjer, utječe zaštitnim carinama, slobodnom trgovinom, dobrim ili lošim financijama. Pa čak ni samrtna klonulost i iznemoglost njemačkog malograđanina, proistekla iz bijednog ekonomskog stanja Njemačke od 1648. do*

1830., koja se očitovala najprije u pijetizmu, a potom u sentimentalnosti i u puzavom klanjanju pred kneževima i plemstvom, nije ostala bez ekonomskog djelovanja. Ta slabost bila je jedna od najvećih zapreka ponovnom poletu, a bila je pokolebana tek zahvaljujući tome, što su revolucionarni i napoleonovski ratovi tu bijedu učinili akutnom. Prema tome, ne radi se o nekom automatskom djelovanju ekonomskog položaja, kao što se to tu i tamo i odviše udobno zamišlja, nego je stvar u tome, da ljudi stvaraju sami svoju historiju, ali u određenoj sredini, koja ih uvjetuje na osnovi stvarnih odnosa, što su ih od ranije zatekli, a u kojima u krajnjoj instanci ipak odlučuju ekonomski uvjeti, koliko god oni bili pod utjecajem ostalih političkih i ideoloških činilaca. Ekonomski odnosi predstavljaju onu crvenu nit, koja se kroz sve provlači i koja jedino vodi razumijevanju.

Ljudi sami stvaraju svoju historiju, ali dosad su je oni stvarali ne rukovodeći se općom voljom po jedinstvenom općem planu, čak u okvirima određenog ograničenog datog društva. Njihove se težnje ukrštavaju, i zbog toga u svim takvim društvima vlada nužnost, koja se očituje kroz slučajnost, kao dopuna i forma tog očitovanja. Nužnost, koja ovdje izbija kroz slučajnost, opet je u krajnjoj liniji ekonomska. Ovdje mi prilazimo pitanju o takozvanim velikim ljudima. Okolnost, da se upravo taj i taj veliki čovjek pojavljuje u datoj zemlji, u određeno vrijeme, naravno, čista slučajnost. Ali, ako tog čovjeka uklonimo, pojavljuje se zahtjev za njegovom zamjenom, i takav se zamjenik nalazi — više ili manje sretan, ali se tokom vremena nalazi. Što je Napoleon, baš taj Korzikanac, bio vojni diktator, koji je postao nuždan francuskoj republici, iscrpljenoj od rata — bila je slučajnost. Kad Napoleona ne bi bilo, onda bi njegovu ulogu odigrao netko drugi. Ovo se dokazuje time, da se uvijek nalazio takav čovjek, kada je bio potreban: Cezar, August, Cromwell i t. d. Ako je materijalističko shvaćanje historije otkrio Marx, onda Thierry, Mignet, Guizot i svi engleski historičari do g. 1850. služe kao dokaz, da su tome težili mnogi, a otkriće onog shvaćanja, što ga je učinio Morgan, pokazuje, da je vrijeme za to sazrelo i da je to otkriće moralo biti učinjeno.

Isto tako stoji stvar i sa svim drugim slučajnostima i prividnim slučajnostima u historiji. Što se više ono područje, koje ispitujemo, udaljava od ekonomskog, a približava čistom apstraktno-ideološkom području, sve više ćemo u njenu razvitku nailaziti na slučajnosti, sve će se više u cik-cak liniji ocrtavati krivulja tog razvitka. Ako vi nacrtate prosječnu os te krivulje, naći ćete, da se ta os utoliko više približava osovini ekonomskog razvitka, da ona utoliko više ide paralelno s njom, ukoliko je duži promatrani period i ukoliko je šire proučavano područje.

Engels, *Iz pisma Heinzu Starckenburgu, 1894.*

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA I 1948 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIĐAK

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB